

Kisebb közlések.

Fáré. Régibb idő óta kisérem figyelemmel a NySz. következő adatát: „Midőn *fáré*-ra fogatnak és erős bizonyságokkal sürgettetnek, mindjárt nyomot vesztenek.” Ez az idézet PÁZMÁNY Kalauzának 1766-diki, nagyszombati kiadásából van véve, még pedig azon tanulmányból, a melyet róla Kiss Ignácz írt (NyK. XV. köt.). Az a körülmény, hogy a NySz. szerkesztői nem tették magukévá a Kiss-féle értelmezést (*fáréra fogni* = fartatni, megfogni a vitatkozásban, NyK. 15 : 369), arra kényszerített, hogy belepillantsak magába a forrásba. Kiinduló pontúl az 1766-diki kiadást vettem. PÁZMÁNY itt (407.) előadja, hogy az újítóknak két csalárd mesterségök van; az egyik arra való, hogy a katolikus hitet elnyomják és „elgyűlöltessék,” s a „másik mesterség az; hogy, mint a róka, mikor egyik lyukából kiszoríttatik, másba szalad: úgy az új tanítók midőn *valóban a' fáréra* fogatnak, és erős bizonyságokkal sürgettetnek, mindjárt nyomot vesztenek.” Ebből az idézetből látható, hogy Kiss nem közölte pontosan a szöveget, mert ott az áll, hogy „*valóban a' fáréra*” fogatnak. — A NySz. szerkesztősége PÁZMÁNY első, 1613-diki kiadását dolgozta föl, de ebben „*a fáréra fogatni*” nincsen meg. Első kérdés tehát, mikor lép föl ez a kifejezés a Kalauzban. A Kalauzból PÁZMÁNY életében összesen három kiadás jelent meg, mind a három kiadást maga PÁZMÁNY adta ki. Az 1623-diki, második kiadásban már benne van a *fáré* („midőn *valóban a' fáréra* fogatnak, 411. oldal); hasonlóan benne van az 1637-dikiben is („midőn *valóban a' fáréra* fogatnak” 407.). Valamennyi kiadásban — már t. i. a mennyit módomban volt megnézni — benne van az, hogy „midőn *valóban a fáréra fogatnak.*”

Említettem, hogy a NySz. szerkesztői nem tették magukévá Kiss értelmezését; különben oda teszik vala, hogy annyi, mint „fartatni, megfogni a vitatkozásban.”

Az idézett szólás megfejtéséhez okvetlenül szükséges, hogy a népnél is tudakozódjunk. A MTsz. három *fárét* ismer. A tolnamegyei *fáré* bérlevelet, a fehérmegyei plébániát jelent. A *fáré* harmadik jelentés-körét szóról-szóra iktatom ide:

3. *Fáré*: baj, viszontagság, balsors. Sok *fárén járt*: sok bajon, viszontagságon, nyomoruságon ment keresztül (Székelyföld, Tsz.). Sok *fáré* érte (Háromszék m. NyK. 3: 11.). — Szólások: Eljárta a *fárét* v. a *fáréját*: eljárta a bolondját. Ne járd a *fárét* v. a *fárédát*: ne bolondozzál (Szeged, Csaplár B.).

A plébánia jelentésű *fáré* német eredetű (vö. MELICH, Német vendégszók); ugyanilyen eredetű a másik két *fáré* is, bár e kettőnek a bizonyításával jelzett munkámban adós maradtam. — Ez adósságom egy részét, a harmadik *fáré*ra vonatkozót most akarom leróni.

A népnyelv *fáré*-n első sorban bajt, viszontagságot, balsors-ot ért. Ez a jelentés egész természetesen rávezet arra, hogy az egyeztetésnél a ném. *gefahr*-ra gondoljunk. Csakhogy *gefahr*-nak semmiféle dialektusi alakjából (osztr. baj. *gefär*, *gefær*, *gfär* SCHMELLER; erd. szász *gaför*, *gafuer*, JACOBI Gy. szíves közlése) sem lett volna a magyarban *fáré*. — PAUL most megjelenő szótára azt a felvilágosítást adja, hogy «*gefahr*, allmählich an Stelle des einfachen *fahr* getreten, és *fahr* alatt ez áll: *fahr* = mhd. *väre*».

A *fahr*, illetve a kfn. *väre*, *vär* stb. jelentései: *nachstellung*, *falschheit*, *betrug*, *gefährdung*, *gefahr*, *nachteil* (LEXER Mittelhdwb.). GRIMMÉL meg ezt olvassuk: 1. unser nhd., noch im 16 jh. und zumal bei LUTHER oft gebrauchtes *fahr* weicht allmählich dem *gefahr* (a mely különben már a XIV. században föltünik, l. LEXER, 956), hat aber, wie dieses, den Sinn von *periculum* . . . 2. die bedeutung des mhd. *väre* und *vär* ‚dolus, böse absicht, arglist, hatte sich zu längst in der nhd. gerichtssprache erhalten.«

Több adatot is közölhetnék, de valamennyi csak azt bizonyítja, hogy a kfn. *väre*, *vär*-t az új felnémetben kiszorította a *gefahr* (analóg eset pl. a kfn. *swinde*, ujfn. *geschwinde*, *geschwind*). A népnyelvi *fáré* a kfn. *väre* átvétele.

Ha már most a magy. *fáré* < kfn. *väre* származtatása helyes, kérdés, hogyan lehetne ezt PÁZMÁNY *fáré*-jával összehozni. — Tekintettel arra, hogy a Kalauz minden egyes kiadásában szóról-szóra, pontosan mindig az áll: ‚valóban a *fáré*ra fogatnak,‘ gondolhatnánk arra, hogy az elpártoltakat feljebbvalóik a *pfarre*-ra (pfarrhaus) idézték s ott «erős bizonyosságokkal megsürgették.» Azonban ilyen eljárásról semmit sem tudunk, s különben is PÁZMÁNY idejében a protestánsok oly hatalmasak voltak, hogy az efféle megidézés bizonyára eredménytelen maradt volna. Ezért azt hiszem, hogy a Kalauz *fáré*-ja semmi összefüggésben sincs a ném. *pfarre*-val, hanem igenis egy a mi népnyelvi *fáré*-nkkel (kfn. *väre*).

A kfn. *väre* többek között ‚*nachstellung*‘-ot is jelent. Az útbaigazító adatot ‚a *fáré*-ra fogatni‘-ra ADELUNG szótára adja meg, a hol *nach-*

stellen alatt ez áll: 1., . . . 2., neutrum, mit haben, nach etwas stellen, d. h. durch aufgestellte fallen, schlingen. netze u. s. f. in seine gewalt zu bringen suchen. So stellen die jäger im eigentlichsten verstande den wilden thieren nach, wenn sie selbige durch aufgestellte fallen u. s. f. zu fangen suchen. In weiterer bedeutung ist est oft durch list zu bekommen suchen . . . daher die nachstellung die handlung des nachstellens auch in einzelnen fällen (ADELUNG'S Wb. 1801. 3: 363.). — PÁZMÁNY adata tehát így értelmezendő: vkit *fárera* fogni = jemanden durch list (t. i. szóbeszédben) zu bekommen suchen.

MELICH JÁNOS.

Öszvér. Bató. — A Nyelvtudományi Közlemények júniusi füzetét lapozgatva, szemembe ötlöttek PRIKKEL MARIÁN következő szavai: «ZOLNAI a márcziusi füzet 127-ik lapján emlékezetbe hozza, hogy e szónak (*öszvér*) perzsa eredetére már SZIRMAI ANTAL rámutatott 1806-ban kiadott polgári s törvénykezési szótárában. Ez igaz; csak hogy az elsőség dicsősége nem őt illeti meg, hanem a debreczeni grammatica íróit, akik már egy évtizeddel előbb észrevették, hogy az *öszvér* perzsa származású. Eredetijét be is mutatják *ösztér* alakban.» Már, hogy SZIRMAI miből származtatja az *öszvért*, nem mondja meg; a fölött tehát, hogy származtatása helyes-e, vagy helytelen, nem vitatkozhatunk. Azt azonban merem állítani, hogy a jelzett szó eredete kimutatásának dicsősége a debreczeni grammatikusokat meg nem illeti. Az általak eredetiül kimutatott *ösztér* ugyanis nem egyéb, mint helytelen átírása a perzsa *uštur* vagy *üštür* szónak, mely határozottan tevét jelent, nem pedig *öszvért*. Bizonyítja ezt a szanszkrit nyelv is, melyben a teve szintén *uštara*, míg az *öszvért* az *usvatarā* szó jelenti. Látjuk tehát, hogy a perzsa és magyar szó jelentményre nézve egymástól teljesen különbözik, s annak sincs semmi érthető oka, miért lett volna a magyarban az *uštur*-ból *öszvér*. Valószínűbbnek tűnik fel MUNKÁCSI BERNÁT-nak a márcziusi füzetben ZOLNAI-tól említett származtatása, mely szerint az *öszvér* a perzsa *asp* (inkább *eszp*), 'ló' s a szintén perzsa *khar* 'szamár' összetételének volna eredménye, mit Schlägeli szójegyzékben előforduló régi *ezper* alak is támogatni látszik. De hogy megnyugodhatnánk e származásban, bizonyosoknak kellene lennünk a felől, hogy az az *ezper* alak jól megfelelőleg adja vissza az akkori élő kiejtést, a mi pedig a régiak tapogatózó írásmódja mellett épen nem bizonyos; s aztán ki kellene mutatni, hogy az az *eszp-khar* összetétel csakugyan megvan, vagy megvolt a perzsa nyelvben. Ámde én a rendelkezésemre álló perzsa szótárakban, minő p. o. MENINSKI vagy CASTELLI, annak nyomára nem akadok. Az pedig hihetetlen, hogy a magyar amaz összetétel alkotó részeit külön-külön vette át s úgy tette volna össze!

Ugyancsak a legutóbbi füzetben M. J. a *bató*, *batyu* szavakról értekezvén, felhívja a török nyelvek ismerőit, hogy e szavaknak a törökben netán található megfelelő szót vele közöljék. Kivánságának eleget akaráván tenni, a nélkül, hogy találgatásomnak csalhatatlanságot igényelnék, bátor vagyok rámutatni az oszmanli *budak*: rameau, branche, noeud d'arbre (MALLOUF) s még inkább a kazáni tatár *botak*: ág, faág (BÁLINT G.) szavakra, melyekkel a *bató* szerintem csak úgy egyeztetethető, miként p. o. a *burčak*-kal a *borsó*. M. M.

Fene. Tudvalevő dolog, hogy a rokon nyelvek tanúsága szerint «a magyarban az *eb* állatfajnak öt elnevezése vezethető vissza ugor eredetre» (NyK. 23:344, 24:374). Ez öt elnevezés egyike a *fene*, a melynek eredeti jelentése a rokon nyelvek egybehangzó adatai szerint (l. MUSz. 512) «kutya» volt. Ez a jelentés azonban sem a népnyelvből, sem pedig a régi nyelvből ki nem mutatható, s így jogunk van föltenni, hogy igen korán kiveszett. A következő sorok czélja egyrészt megerősíteni azt, hogy a «kutya» jelentés megvolt a magyar nyelv külön életében, másrészt, hogy ez a jelentés csak itt, mai hazánkban vesztetett el.

KOTT és JUNGMANN cseh szótárírók ismernek egy *fena*-t, a mely nőstény-kutyát jelent. Sem ők, sem pedig RANK (*fena* f. fáhe, h ü n d i n; fig. ein böses Weib) nem mondják meg, hol ismeretes a szó. Hasztalan keresünk útbaigazítást MATZENAUER-nál is; megpróbálkozik ugyan a szó etymológiájával s azt írja: *fena* čes. canis feminina psice; z něm. *fenn* f., též *fänn*, *fann* canis pes, *phano* lex salica (Cizí slová stb. 155.). JUNGMANN is egy germ. *fen, *vehen, bunt'ból akarta magyarázni a cseh szót, de sikertelenül. — A ném. *fann*, *fänn* igen ritka adat s csakis GRIMM-nél található. A német etymologiai szótárakban nyoma sincs a *fenn*-nek; UHLENBECK nemrég megjelent gót szófejtő szótára sem tud a szóról; SCHRADER ‚Sprachvergleichung und Urgeschichte‘ című munkájában *fenn*, *fann*, *phano* kutyanévről mitsem tud. Ezek után azt hiszem, jobb ezt a cseh-germán etymológiát félretennünk, mikor a germán adat maga is kétséges és homályos.

A cseh *fena* BARTOŠ tanúsága szerint a morva dialektusokban járatos. ‚Dialektologie moravská (první díl)‘ című munkájában a következő adatokat találjuk a *fena*-ra: 1. suka = *fena* val. (= valašské), laš. (= lašské) [271. lp.]; 2. *fena* = pes samice [320.]; 3. kočka a *fena* se honí, je nahoně ná atd. (plemenění zvířat, 325. lp.).

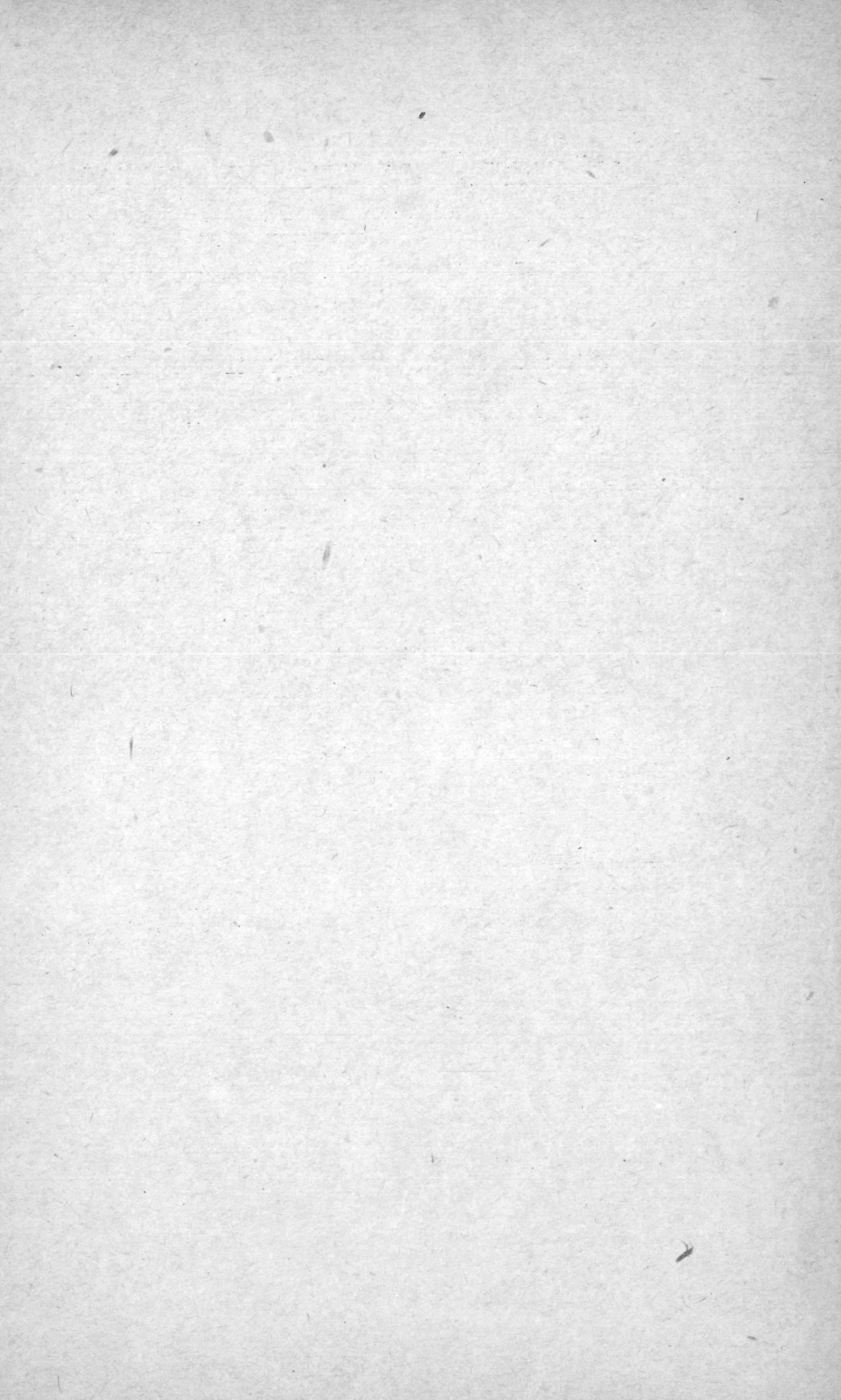
Ezeket az adatokat ki kell egészítenem BARTOŠ-nak egy másik gyűjteményéből; ez az ő ‚Morva szólások és közmondások (Moravské příslovi a pořekadla)‘ című értekezése, a mely a Český Lid-ben jelent meg. Itt két közmondást is találunk; az egyik: «Něgaraj suku (*fenu*), něbudě

hľuku); a másik «Něgaraj psička, něbudě boľčĕka (Český Lid 5: 541)». Fordításban a két közmondás ez: «Ne hergeld fel a nőtény-kutyát (*fénét*), nem lesz lárma» és «Ne hergeld fel a kutyácskát, nem lesz fájdalom». — A két közmondás egymást teljesen kiegészíti; a mi itt *psiček* (cseh irod. *psiček*), az ott *fena*, *suka* (*psička*). Ennyi adatból tehát következtethetjük azt, hogy a *fena* nőtény-kutyát jelent s két morvaországi dialektusban járatos (valašské és lašské nářeči). — Ez a *fena* pedig nem más, mint a mi *féné*-nk, a mi egykoron 'kutyá' jelentésű szavunk. Hogy ez a *fena* itt magyar eredetű, bizonyíthatják a következő, ugyancsak morvaországi kutya-nevek: *kopol* je zvláštní pes 'honáci', barvy černé a nad očima má žluté skorný 'kopoty' (uh.) | nejčastější jména psí jsou: . . . *juhas*, *tarkos*, *fodmek* (< fogd meg), *kuta*, *cifra*, *rajta* (BARTOŠ, Dialektologie 320.)'.

Ha valaki kételkednék abban, hogy a *fena* és a *fene* egy szó, meg kellene tudnia magyarázni a többi, kétségtelenül magyar eredetű kutya-neveket is. Hogy a *fodmek*, *cifra*, *rajta*, *juhas*, *kuta* magyar eredetű szavak, bizonyára mindenki előtt világos. Ilyen a *fena* is. — Még csak azt említem meg, hogy a tótban a *fena*-nak «valami rossz, gonosz («Nech ťa *fena* uchyti; bodaj ťa *fena* zala, ulapila, Nagyszombat vidéke»)» jelentése van, s itt a «kutyá» jelentés ismeretlen. Valószínű tehát, hogy a tótban újabb átvétel, a morvaországi nyelvjárásokban pedig régiebb.

Hogy mikép került ez a szó eredeti magyar jelentésében minden közvetítés nélkül a morvákhoz (ill. morvai vlachokhoz), arról a jövő-füzetben, a hol a morváknak és a hazai tótoknak legrégebb magyar jövevényszavait fogom bemutatni.

MELICH JÁNOS.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvemlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondattan.